

Horatiova De arte poetica

Quintus Horatius Flaccus (-65 až +8) byl jedním ze tří nejslavnějších básníků tzv. zlatého věku římské literatury. Ve své skladbě *De arte poetica* zpracoval ztracenou poetiku Neoptolemovu z -3. století; co v ní přibližně bylo, víme jen díky Horatiovi. Abychom byli zcela přesní, titul Horatiovy skladby zní: *Epistula ad Pisones vulgo Liber De arte poetica dictus* (Dopis pisonským obecně zvaný *O umění básnickém*). Je součástí souboru dvaadvaceti skladeb ve formě hexametru s názvem *Epistulae* (Dopisy; Epištoly). Epistolární styl stejně jako veršová forma tu něco znamenají a neměli bychom je přehlížet.

Neoptolemova poetika je přibližně o dvě stě let starší než poetika Horatiova, a jakožto jazykově řecká byla řecké realitě, ať už autorské či teoretické, jistě nepoměrně blíže a více práva než poetika Horatiova. Je pravda, že Horatius odešel studovat do Athén, Mekky tehdejší vzdělanosti, ale nepobyl tam dlouho. Byl duší Říman a politické dění ho přivedlo zpátky do vlasti. Neoptolema či něco z něho si možná přinesl z Athén, nebo ho tam přímo četl, možná obojí. Jisté předpoklady to ale nejsou. V každém případě dobře zvládal řečtinu.

Dnes panuje shoda na tom, že Horatiova *De arte poetica* neboli *O umění básnickém* se nevyznačuje původností. Podle všeho je po věcné stránce zcela závislá na své předloze. Co je tu nové, je veršová forma. Otázku závislosti a originality tu řešíme pomocí termínu *parafráze*. Uvidíme však, že právě tenhle přístup umožnil Horatiovi nový pohled na poezii a její funkci. Ve vztahu k Horatiovi pak plní poetika Neoptolemova závislou úlohu předlohy. „Předloha“ je v antice objektem nápodoby: napodobována může být nejen příroda a svět, ale i literární vzory. Víme to díky Pseudolonginovi. Pak jsou ovšem objektem imitace i myšlenkové figury: Horatius např. doporučuje, aby básníci četli sókratiky. Básník má být poučený, má být „doctus“, básník poučený či přímo učený. To je důležité z hlediska zařazení této poetiky do poetologických souvislostí. Neoptolemos je tedy objektem inspirované míméze.

Horatius zachovává kanonické trojdělení hellénistických poetik (*poesis – poema – poeta*) jen přibližně: píše *in continuo* a bez tematických předělů, formou hexametru od začátku až do konce. Jde tedy cestou Lucretiovou. Celá jeho poema obsahuje 476 veršů. Pro srovnání, první zpěv Lucretiovy skladby má 1107 veršů. Horatiovi nejde o věcnou přesnost; převahy nabývá básnická invence a cit pro umístění motivu. Víme, že právě vhodné umístění považoval za zásadní. Umístit motiv v básni, nebo v teoretické próze, je dvojí rozdílná věc. Řeč teoretika nemusí volně plynout podle zákona rytmu, souvislosti a kontrastu. Teoretik také nekládá do textu osobní reminiscence a citové odezvy, nemluví o obrazných pojmenováních. Také v takových vsuvkách cítíme Lucretiovu stopu. Právě v nekanoničnosti je přínos Horatiovy poetiky.

Po věcné stránce prozrazuje *De arte poetica* závislost na svých řeckých vzorech. Také to má svou logiku: básník má imitovat právě řecké vzory a Horatius, generačně prostřední z klasického trojhvězdí zlatého věku, žil v období, kdy latinsky psaná literatura nebyla ještě příliš ceněna. Rozhodně se římská tradice nemohla měřit s řeckou, která je vzhledem k ní zakladatelská. Aby Neoptolemos doporučoval jako vzor řecké básníky, nedává smysl. Vedle Neoptolema je tu i vzor Aristotelův, lépe doložitelný. Stejně jako Aristotelés píše i Horatius jen o epice a dramatu, zatímco o lyrice se zmiňuje okrajově. Dělá to v souvislosti s básnickým metrem, a to na řeckých autorech, jako jsou Tyrtaios a Archilochos, jehož jamb, jak říká, ovládl tragédii i komedii. K tomu, aby báseň splnila svůj účel, Horatius vyčerpávající výklad nepotřeboval.

Epos, lyriku a drama řadí historicky správně po sobě. O satyrské hře ale mluví tak, jako by byla stále v provozu, zatímco v soudobém Římě to je sotva pravděpodobné. Nejeví také valné pochopení pro tento útvar, když považuje satyrské „necudnosti“ za věc, která uráží ucho „elity“, která se v hledišti mísí s nuzáky. Považuje tedy obscenitu satyrských her za následek rozvolnění vysokého vkusu, a ne za původní znak, který díky posvátnosti divadelního prostoru a Dionýských slavností sdílely všechny společenské vrstvy jako samozřejmý. Opak je tedy pravdou a měřit satyrskou hru měřítky kulturně zjemnělé doby znamená anachronismus. Je to důkazem toho, že satyrská hra se přežila. Anachronismus pak je důsledkem závislosti na starší předloze.

Projevuje se tu ale i pokročilost v estetice a učenost. V tom všem je Horatius „lucretiovský“: poučuje o poezii! Forma dopisu (Epistula ad Pisones) znamená, že báseň má specifického adresáta, jinak řečeno, že má poslání. Posláním Horatiovy skladby je poučit občany Pisy o poezii; Horatiova epištola osvěcuje literárně ne příliš pokročilé obecnstvo. Není to tedy vědecká či teoretická práce, nýbrž – řečeno dnešním jazykem – populárně-naučná literatura. Proto se Horatius ani nezabývá problémy své vlastní tvorby. Výjimku tvoří výhrady k soudobým výtkám vůči jeho vlastní poezii. Protože je významným básníkem, patří takové poznámky do objektivního obrazu římské literatury.

Horatius vyznává starý výtvarný model Símónidův, odvozený z homérské tradice. „Básně jsou obrazy,“ říká. Některé vyžadují pohled zblízka, jiné odstup, některé potřebují stín, a jiné světlo. To jsou ovšem metafory, které bychom museli přeložit do literárního jazyka. Přirozenou spojnici mezi nimi však tvoří forma dramatu. „Pohled zblízka“ pak znamená smysl pro popis a detail, „odstup“ líčení v hrubých konturách, jak to dělalo řecké jevištní výtvarnictví, skiagrafia. Stín a světlo by mimo svůj doslovný význam mohly znamenat jasnost či nejasnost smyslu veršů. Také to bychom si dovedli reálně představit na scéně pod širým nebem; přirozený stín byl např. v thyromatech, což byla soustava výklenků v episkéniu římského divadla. Jejich hloubka byla značná. Antický člověk ovšem podobné „překlady“ a „vysvětlení“ vůbec nepotřeboval; výtvarný model byl pro něj samozřejmý. Také my dnes jsme schopni Horatiovy metafory chápat.

Teoreticky závažnější je skutečnost, že z výtvarného modelu derivuje sám pojem a praxe „mimésis“. V latinském překladu je mimésis imitatio, imitace. Odtud Horatiův důraz na věrnost zpodobení. Básník nemá napodobovat něco, co nevidí kolem sebe a co ani vidět nelze. Výjimku tvoří sen, a my dodáme: mytologické představy vůbec! Horatius je osvícený racionalista. Racionalismus je to empirický, zrakový. Podle toho, co Aristotelés říká o postavách eposu, že totiž na ně „není vidět“ (a lze tudíž použít i neuvěřitelné či objektivně směšné motivy), není nepřímá, tj. sluchová informace ontologicky plnohodnotná.

Věrné zobrazení má být organické: obraz ženy, jejíž trup přechází v tělo ryby, je neorganický. To je lucretiovský motiv; neorganické tvary příroda nevytváří. Věrné zobrazení je jednoduché a jednotné, vhodné a přiměřené (decorum). Prvky neorganické či nevhodně vložené označovali Římané jako *purpureus pannus*, purpurový hadr. Proti takovým „hadrům“ či „cárům“ v poezii brojí Horatius.

Výtvarná měřítko aplikovaná na děj vyžadují, aby postava ze začátku hry byla poznatelná i uprostřed a na jejím konci. V tom poznáváme Aristotela. Výraz má být stručný a jasný. Příliš stručný výraz však vede k nejasnosti a jeho opak („kypivý“ výraz, říká Horatius) k bombastičnosti. Obojí je v rozporu s požadavkem přiměřenosti či uměřenosti. Vhodně vybraný výraz musí být vhodně umístěný v celku básnického textu. Pokud není na vhodném

místě, vlaje tam jako „purpurový cár“. Dobré spojení otřelých slov může dát nový, neotřelý význam. Tvorba nových slov je oprávněná: řeč se stále vyvíjí, říká Horatius správně. Příпустné jsou však nejen neologismy, ale také archaismy: řeč má svůj vývoj i tradici! Přejímání slov z řečtiny je vzhledem k situaci, v jaké se nachází latinské písemnictví, stále vhodné.

Horatius nevyznává názor, že básnictví je „múzické“, jak tomu pojmu rozuměla klasická doba. Poezie nestojí pod patronací Múz a Apollóna, a není tudíž „posvátným šílenstvím“. Výroky Pýthií jsou blábol. V tom vidíme řecký vliv Neoptolemův, neboť boj o privilegium výkladu světa byl už vybojován dávno před Horatiem i Neoptolemem. Také v tom je Horatius v souladu s Lucretiem a jeho mistrem Epikúrem. Úkol poezie je civilizační: dávný pěvec Orfeus „vzal předkům chuť vraždit“! Moudrost předků „vytkla hráz mezi posvátným a všedním“, mezi „manželstvím a volným partnerstvím“ a mezi „mým, tvým a všech“. Moudrost předků „stavěla města“ a „do dřevěných desek vryla právo“. Na tom všem se podíleli „božští pěvci“. V celkovém obrysu jde o Lucretiův vývojový model kultury.

Horatius se ale staví i proti Démokritovi, který nahradil Múzy atomárním „rozplameněním ducha“. Bez píle a studia se talent mívá svým posláním. Hexametř a trópy neznáme sami od sebe, musíme se jim naučit. Úkolem poezie není strhávat do víru fantazie a nadpřirozena, nýbrž poznávat a chápat. Básník je „učený imitátor“ (doctus imitator) skutečného života. Umění je akt racionální a řídí se obecnými poučkami rozumu. Má prospívat (prodesse) a zároveň bavit (delectare). „Prodesse ac delectare“ můžeme přeložit „prospívat, a také (a nadto, a přece) bavit“! To je epikúrovská deviza.

Zábava má tedy utilitární funkci, přináší užitek. Také to je v souladu s povšechným směřováním epikureismu: k zábavnému je jaksi „přibaleno“ prospěšné, nebo naopak. Nevíme, nakolik je to přímo Horatiova zásluha, možná jde o řecký názor, v Neoptolemově době už samozřejmý. Pro Horatiův vklad však svědčí pokročilé osvícenství jeho pozice. Teorie umění v jeho podání je jasná a distinktivní, což nemůžeme v poměrně konfužním hellénismu tak docela předpokládat. Horatius je básník a Epikúřův vztah k básnictví zdaleka nebyl přátelský.

A co je nejdůležitější: vůbec poprvé je u Horatia formulována nová definice básnictví! Poezie nemá odlišnou či dokonce protikladnou funkci vzhledem k filosofii a vědě. Jejím posláním je osvěcovat formou zábavy. Poezie má tedy kognitivní funkci. „Prospívat a bavit“ však bylo, jak víme, požadavkem epikúrovců. Připomeňme, že epikúrovské pojetí umění říká, že umění je vytváření příjemných a užitečných věcí, resp. že má právo na existenci pouze tehdy, je-li to „zábavné“ v něm zároveň užitečné! Umění a krása mají hodnotu, ač ne vždy. Že umění má hodnotu, je zjevně Horatiovo přesvědčení. Chceme-li Horatiovu poetiku zařadit do historického kontextu, je to vzorově epikúrovská poetika, a sice v silném smyslu, tedy bez výhrad. „Docere et delectare“ je esencí epikúrovské poetologie, poetiky i filosofie vůbec.